

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора Зарубей Вікторії Володимирівни на дисертацію ЧЕРВАНЧУК ВІКТОРІЇ ВАЛЕРІЇВНИ «Інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, як учасник кримінального провадження», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проблематика забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні належить до фундаментальних напрямів сучасної науки кримінального процесу. Особливої актуальності вона набуває стосовно осіб, які безпосередньо не є підозрюваними, обвинуваченими чи потерпілими, однак унаслідок процесуальних рішень або дій зазнають обмеження своїх прав чи законних інтересів.

Саме цій категорії учасників присвячено дисертаційне дослідження В.В. Черванчук. Авторка обґрунтовано виходить із того, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визнає «іншу особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» учасником кримінального провадження, проте не забезпечує цілісної та узгодженої регламентації її процесуального статусу. Зокрема, недостатньо чітко визначені система її прав та обов'язків, момент виникнення відповідного статусу, порядок інформування особи про обмеження її прав, особливості участі представника та механізми реалізації, охорони і захисту її процесуальних можливостей.

Проблема має не лише теоретичний, а й виразний практичний характер. У ході досудового розслідування обмежень можуть зазнавати власники та володільці майна, особи, у житлі чи іншому володінні яких проводиться обшук, володільці речей і документів, керівники та представники юридичних осіб та інші особи. За відсутності чітко визначеного процесуального становища така особа може фактично зазнавати істотного втручання у сферу своїх прав, не маючи при цьому достатнього комплексу процесуальних засобів їх захисту.

Додаткової актуальності досліджуваній проблематиці надають умови воєнного стану, за яких необхідність забезпечення оперативності кримінального провадження не повинна призводити до невинновданого звуження прав людини. Авторка слушно акцентує на необхідності забезпечення балансу між публічним інтересом у здійсненні кримінального провадження та вимогами законності, необхідності й пропорційності втручання у права особи.

Вибір теми є вдалим і своєчасним, оскільки законодавче визнання відповідної категорії осіб учасниками кримінального провадження у 2017 році не було супроводжене комплексним нормативним визначенням їхнього процесуального статусу. Саме усунення цієї законодавчої невизначеності та формування дієвого механізму реалізації, охорони і захисту прав іншої особи становлять центральну проблематику дисертації.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень. Достовірність результатів дисертаційного дослідження забезпечується належною теоретичною, нормативною та емпіричною основою. Авторка використала положення Конституції України, кримінального процесуального законодавства, міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, практику Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, інших національних судів та Європейського суду з прав людини.

Позитивної оцінки заслуговує емпірична база дослідження, яку становлять судові рішення, офіційні статистичні дані та результати анкетування 319 практичних працівників, серед яких 186 слідчих, 98 прокурорів, 30 детективів і 5 дізнавачів. Опитування проводилося у 2022–2026 роках у Києві та шести областях України.

Застосований методологічний інструментарій – діалектичний, історико-правовий, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, соціологічний і статистичний методи, а також метод узагальнення судової практики – відповідає меті, завданням, об’єкту та предмету дослідження.

Обґрунтованість положень дисертації підтверджується також послідовним поєднанням теоретичного аналізу, нормативного матеріалу та правозастосовної практики. Особливо переконливим є використання судової практики для обґрунтування висновку про необхідність переходу від суто формального до фактичного розуміння процесуального становища особи, права якої зазнають втручання.

Наукова новизна одержаних результатів. Полягає у комплексному дослідженні теоретичних, нормативних і правозастосовних проблем визначення та реалізації процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

До найбільш вагомих результатів, які заслуговують на позитивну оцінку, належать:

вперше обґрунтовано підхід, відповідно до якого процесуальний статус іншої особи виникає незалежно від прийняття окремого процесуального рішення з моменту фактичного обмеження її прав чи законних інтересів унаслідок процесуального рішення або дії;

вперше запропоновано розглядати інформування іншої особи як самостійну процесуальну гарантію, яка має охоплювати повідомлення про підстави, характер і межі обмеження прав, роз'яснення процесуальних прав та порядку їх реалізації, а також належну фіксацію виконання відповідного обов'язку;

вперше розроблено комплексну концептуальну модель процесуального статусу іншої особи, яка охоплює поняття відповідного учасника, підстави та момент виникнення статусу, систему прав і обов'язків, можливість участі представника та гарантії реалізації процесуальних можливостей.

Позитивної оцінки заслуговує і запропоноване авторкою розмежування статусу іншої особи зі статусами свідка, заявника, власника або володільця майна, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, та інших учасників кримінального провадження.

Важливе значення має також подальший розвиток положень щодо механізму забезпечення прав іншої особи, особливостей судового контролю,

гарантій під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення обшуку, огляду та інших слідчих (розшукових) дій.

Окремо слід відзначити запропоновану модель законодавчого врегулювання відповідного процесуального статусу шляхом доповнення КПК України ст. 64-3, а також внесення змін до статей 103, 111, 112 і 223 КПК України.

Загальна характеристика структури та змісту. Дисертація має логічну та послідовну структуру, яка відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел налічує 341 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 276 сторінок, з яких 189 сторінок основного тексту.

Перший розділ присвячено теоретичним, методологічним та правовим засадам розвитку процесуального статусу іншої особи. Авторка аналізує стан наукового дослідження проблематики, простежує історико-правовий розвиток відповідного інституту та визначає методологічні засади його дослідження.

Другий розділ має теоретико-прикладне спрямування. У ньому розкрито поняття, сутність і структуру процесуального статусу іншої особи, досліджено систему гарантій захисту її прав, свобод і законних інтересів, а також міжнародні стандарти забезпечення відповідних прав.

Особливої уваги заслуговує положення авторки про те, що фактичне втручання у сферу прав особи повинно мати визначальне значення для надання їй відповідного комплексу процесуальних гарантій. Такий підхід узгоджується з проаналізованою у дисертації судовою практикою.

Третій розділ присвячено безпосередньому забезпеченню прав іншої особи при прийнятті процесуальних рішень та проведенні процесуальних дій. Авторка послідовно аналізує питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження, арешту і тимчасового вилучення майна, тимчасового доступу до речей і документів, обшуку, огляду та інших слідчих (розшукових) дій.

Практично значущою є позиція авторки щодо необхідності забезпечення особі можливості брати участь у судовому розгляді, подавати докази й заперечення, користуватися професійною правничою допомогою та оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність.

Апробація та публікації. Основні положення дисертації пройшли належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських та міжвідомчих науково-практичних конференціях і круглих столах.

Основні наукові результати дисертації опубліковано у 15 наукових працях, із яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, одна стаття – в іноземному науковому виданні, а десять праць мають апробаційний характер.

Тематика опублікованих праць безпосередньо відповідає предмету дисертаційного дослідження, що підтверджує системність і послідовність наукової роботи авторки.

Теоретичне і практичне значення результатів. Теоретичне значення дисертації полягає у подальшому розвитку науки кримінального процесу щодо процесуального статусу учасників кримінального провадження, механізмів реалізації, охорони та захисту їхніх прав і законних інтересів.

Сформульовані положення можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблематики процесуального статусу учасників кримінального провадження, судового контролю та гарантій прав людини.

Практична цінність роботи визначається насамперед конкретними законодавчими пропозиціями щодо доповнення КПК України ст. 64-3 та внесення змін до статей 103, 111, 112 і 223 КПК України. Запропонована стаття має системно визначити поняття іншої особи, підстави та момент набуття нею статусу, її права й обов'язки, порядок участі представника та відповідні процесуальні гарантії.

Практичне значення результатів підтверджується актами впровадження у діяльність органів Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Солом'янського районного суду м. Києва та закладів вищої освіти. Законодавчі пропозиції також направлялися до Апарату Верховної Ради України.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження загалом, його наукову новизну та прикладну спрямованість сформульованих пропозицій, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження, міркування та рекомендації, що мають дискусійний та рекомендаційний характер і можуть бути враховані під час доопрацювання роботи та стати предметом наукової дискусії.

Зауваження та дискусійні положення.

1. Дискусійним видається співвідношення моменту фактичного виникнення процесуального статусу іншої особи та запропонованого механізму нормативного закріплення цього статусу.

У науковій новизні авторка обґрунтовує, що процесуальний статус іншої особи виникає з моменту фактичного обмеження її прав чи законних інтересів, незалежно від прийняття окремого процесуального рішення. Водночас у запропонованій редакції ч. 2 ст. 64-3 КПК України зазначено, що права та обов'язки іншої особи виникають з моменту отримання нею повідомлення про здійснення відповідних процесуальних дій. Таким чином, виникає питання щодо узгодження двох моментів: об'єктивного моменту фактичного обмеження прав і моменту повідомлення особи. Якщо статус виникає внаслідок самого факту втручання, повідомлення, очевидно, повинно бути гарантією реалізації вже набутого статусу, а не юридичною передумовою його виникнення.

Доцільно було б чіткіше розмежувати ці два юридичні моменти та визначити правові наслідки ситуації, коли процесуальне втручання вже відбулося, а належне повідомлення особи здійснено із запізненням.

2. Потребує додаткової дискусії питання меж універсальності запропонованої конструкції «іншої особи».

Авторка пропонує визначати іншою особою будь-яку фізичну або юридичну особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Водночас у дисертації слушно наголошується на необхідності розмежування цієї категорії з особами, які вже мають інший нормативно визначений процесуальний статус.

У зв'язку з цим дискусійним залишається питання про критерій «достатності» наявного у особи процесуального захисту. Зокрема, потребує уточнення, за яких саме умов особа, яка формально вже має статус власника або володільця майна, свідка, представника чи іншого учасника, повинна додатково розглядатися крізь призму статусу іншої особи.

Бажано було б більш чітко сформулювати алгоритм визначення пріоритетного процесуального статусу у випадках, коли одна й та сама особа потенційно підпадає під декілька передбачених КПК України процесуальних конструкцій.

3. Запропонована авторкою система процесуальних гарантій потребує додаткового конкретизування щодо механізму їх реалізації під час невідкладних процесуальних дій.

Дисертація обґрунтовано виходить із необхідності своєчасного інформування іншої особи, роз'яснення їй прав, забезпечення професійної правничої допомоги та можливості подавати клопотання, зауваження й заперечення.

Водночас на практиці окремі процесуальні дії можуть здійснюватися невідкладно, а відтермінування їх проведення для попереднього повідомлення особи може створювати ризик знищення або зміни речей і документів, втрати доказової інформації чи недосягнення мети кримінального провадження.

У зв'язку з цим становить інтерес питання, яким саме чином запропонований механізм забезпечення прав іншої особи має функціонувати у випадках невідкладного обшуку, огляду, тимчасового вилучення майна або інших процесуальних дій, коли повноцінна реалізація всіх запропонованих гарантій до початку дії об'єктивно неможлива. Доцільним видається визначення мінімального набору гарантій, який має забезпечуватися невідкладно, та механізму їх реалізації після завершення відповідної процесуальної дії.

Висловлені зауваження та міркування стосуються окремих положень дисертації, мають дискусійний і рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи й достатньо високий рівень її виконання.

Загальний висновок. Дисертація Черванчук Вікторії Валеріївни «Інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, як учасник кримінального провадження» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, у якому здійснено комплексне теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо визначення, реалізації та забезпечення процесуального статусу іншої особи під час досудового розслідування.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, теоретичною та практичною значущістю одержаних результатів робота відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разові спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами внесеними згідно з постановою КМУ від 19.05.2023 № 502) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами внесеними згідно з наказом МОН України від 31.05.2019 № 759), що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, а її авторка – Черванчук Вікторія Валеріївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Рецензент

**Професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор**

Вікторія ЗАРУБЕЙ

